

УДК 342.531.41(477)

Є. В. Бевз, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін і міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КЛАНОВІ ІНТЕРЕСИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У роботі представлено побіжний огляд проблем становлення кланових інтересів в Україні, впливи їх на розвиток законодавства та українського суспільства в цілому. Метою дослідження є аналіз основних проблемних питань, які постають у зв'язку з появою і поширенням кланових інтересів на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: клани, кланові інтереси, клієнтизм, патрон-клієнтистські зв'язки, адміністративно-економічні групи, суспільні інститути.

Основоположними засадами розвитку демократичної, соціальної і правової держави об'єктивно виступають верховенство права, першочергова соціальна цінність прав і свобод людини та громадянина, що, зокрема, і зазначається в ст. 3 і ст. 8 Конституції України [1,4-5].

Конституційне закріплення такого підходу до людини і громадянина та права вимагає чітку організацію і здійснення управління державою у повній відповідності з правовими настановами. Саме держава, виступаючи як апарат політичної влади, здійснює через свої органи правотворчу, правозастосовну і правоохоронну діяльність.

Проте сьогодні в Україні, через слабкість нових правових структур, механізмів правового і державного регулювання, створюються сприятливі умови для вирішення особистих, егоїстичних інтересів різноманітних владних і економічно домінантних груп, що відчують себе досить вільно в умовах правової аморфності.

Оскільки Україна переживає перехідний період розвитку свого суспільства, в її економічному, політичному і правовому житті почали виокремлюватись *інтереси окремих адміністративно-економічних груп* (або кланів [8, 234]), які мають *приховані (тіньові) сфери інтересів*. Це призводить до того, що найважливішими елементами сучасної політичної й економічної системи виступають політичні *клани*, клуби, парламентські *лобі* [8, 289] для яких головним засобом досягнення цілей стала корупція, а формою стосунків — *клієнтизм* (від лат. *kliens*) [8, 236]. Утворюється замкнуте коло відносин між публічною, приватною та правовою сферами, що ставить широке коло громадян, які представляють свої інтереси через групову політику та вирішення першочергових державних питань поза межі впливів на прийняття політичних рішень. Це, в свою чергу, заважає нормальному розвитку правової системи і зводить практично нанівець конструктивний розвиток національного законодавства та суспільства в цілому. Особливо гостро це питання постає зараз, під час політичної і правової реформи, коли інтереси окремих адміністративно-економічних груп (як тих, що знаходяться при владі, так і тих, що намагаються перерозподілити її) заважають нормальному і необхідному процесу політичних, економічних і правових змін.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, *метою нашого дослідження є*

визначення джерел кланових інтересів в Україні, а також їх впливу на розвиток законодавства і держави в цілому.

Схожа тематика, а саме — становлення адміністративно-економічних груп та розвиток патрон-клієнтських зв'язків розглядалися в основному з політичної точки зору, зокрема, такими авторами як Турчинов О., Долженков О., Шмаргун О., Томенко М. і ін. Окремі аспекти даної проблематики, такі як розвиток неформальних інститутів, корупційні зв'язки, особливості національного лобізму і інші також досить широко висвітленні в науковій літературі, але теж в політичному руслі.

Вважаємо за доцільне розглянути назване питання як в політичному так і правовому аспекті. Такий комплексний підхід, на нашу думку, дає можливість проаналізувати цю проблему всебічно. Цього вимагає і сама тематика, і те, що політика та право тісно взаємопов'язані, оскільки процес прийняття закону є як правовим, так і політичним за своїм характером. Принципи свободи і справедливості, що закріплюються у праві (правових відносинах), здійснюються як різноманітними соціальними групами, класами, народами, націями, так і окремими індивідами, а процес їх реалізації в будь-якому випадку набуває політичного характеру[2,256]. Крім того, право залежить від політики, бо:

- будь-які інтереси людей, перш ніж знайти своє вираження у правових нормах, повинні бути обумовлені державною політикою (діяльністю законодавчих і інших правотворчих органів держави);

- політика у праві формується у вигляді формально закріплених прав і обов'язків.

У свою чергу, політика, також залежить від права, бо право є засобом вираження політики, її реалізації, гарантом пропаганди на користь певних політичних дій[2,256].

Зокрема, в демократичних та структурованих у соціальному плані суспільствах, політика, що є засобом вираження інтересів різноманітних соціальних груп, є адекватною і підпорядкованою чинним правовим нормам, тим самим створюючи прозоре правове поле для регулювання суспільних інтересів. Якщо ж ці умови не витримані, то значного поширення (а інколи і домінування) набуває *інша модель вираження (захисту) інтересів — патронажно-клієнтельна*.

Незважаючи на значні відмінності у формах клієнтизму, усі патронажно-клієнтельні системи мають схожі підстави виникнення. Вони виникають в ієрархічних суспільствах, де конкуренція індивідів існує тільки в межах певного рівня ієрархії і не поширюється на відносини між цими рівнями, де соціальна нерівність та залежність глибокі і непорушні. За таких умов для нижчих верств краще перебувати в залежності від місцевого чиновника, політика або власника землі чи підприємства, ніж боротися з ними без надії на успіх. Сприятливий ґрунт для клієнтизму створюють різні типи традиційної общинної солідарності: етнічної, конфесійної, родо-племінної. У перехідних суспільствах, де зберігаються старі форми залежності, зростає бідність, а люди втрачають надію на подолання всесилля чиновників, патронажно-клієнтельні стосунки не лише зберігаються, а й щораз все більше поширюються.

Протягом століть, істотний вплив на формування політичної еліти створювали родові і станові відносини, що, зокрема, було характерно і для нашої країни. Цю тенденцію посилював імперський тоталітаризм, який під різними назвами, що не змінювали його сутності, зі змінним успіхом існував на території України тривалий час.

Демократичні засади в Україні довгий час не отримували потрібного розвитку і не сформували належну правову культуру та необхідне уявлення про громадянина-власника. Імперський тоталітаризм створив, в свою чергу, відповідну для його потреб політичну і правову свідомість. Те, що чехами, поляками, естонцями сприймається як непогана форма імперського тоталітаризму, для багатьох українців є формою стихійної демократії, адекватної їхній правовій свідомості, історичній традиції, соціальним потребам.

Проте виникненню кланових інтересів і проникнення їх до владної еліти сприяли і конкретні дії суб'єктів владних відносин. Зокрема, це були дії, більшовиків у перші післяреволюційні роки. Саме вони відновили систему, при якій політичну еліту становила тільки бюрократія, причому її формування відбувалося за принципом перевернутої піраміди, тобто вона поповнювалася вихідцями з низів, які не мали належної компетенції і досвіду[3,44].

Формування політичної еліти суспільства в радянський час номенклатурним способом призвело до того, що номенклатура поступово перетворювала державну службу і правові відносини у інструмент вилучення власної вигоди.

В умовах посткомуністичного розподілу влади і власності достатньо швидко виокремилась нова соціально-економічна структура кланово-бюрократичного характеру. В рамках такої модернізації посткомуністичної структури — держава перестає бути універсальним суспільним інститутом, який повинен дотримуватись національних інтересів, регулювати правила поведінки суб'єктів економічної, політичної і правової діяльності. Держава виступає, головним чином, як своєрідна домінуюча на ринку “акціонерна компанія”, що наділена правами вільно змінювати “правила гри” на свою користь. Тому володіння контрольним пакетом акцій відкриває доступ до колосальних можливостей збагачення.

З іншого боку, послаблення централізованих позицій та автоматизація структур влади призвели до зміни характеру патронажу, його роздержавлення і присвоєння конкретними державними діячами контрольних позицій в державному апараті і в сфері економічного ресурсного розподілу.

Усе це стало поштовхом до появи широких функціональних можливостей для реалізації власних інтересів і посилило орієнтацію посткомуністичної бюрократії (а також окремих соціальних груп) на задоволення особистих потреб. Заволодівши позиціями безконтрольних монополістів, політичні клани використовують власне привілейоване становище для виконання своїх структурних завдань: при цьому суспільні інтереси дотримуються настільки, наскільки вони не протирічать їхнім особистим інтересам. Умови для власного розвитку вони забезпечують за рахунок блокування розвитку всіх потенційно конкурентних їм політичних і економічних структур шляхом маніпулювання законодавством, а також максимізацією прибутків шляхом політичного підприємництва. Таким чином, адміністративно-економічні групи розглядають ринок як ще одну заповітну зону адміністративної регламентації[4,27]. У таких умовах ринок втрачає самостійне значення для вироблення адаптаційних саморегулюючих механізмів, в результаті чого й не отримує можливості накопичення потенціалу для належного розвитку соціальних і політичних структур.

Політичні ігри, які постійно проводять політичні клани виключно у власних інтересах, призводять до безперервного перерозподілу адміністративного і силового впливу. Оскільки сходження державних службовців першої величини з ключових політичних позицій, ставить політичні клани теж на грань зникнення, вони змушені вести між собою безперервну боротьбу. Ця боротьба, в свою чергу, має, в основному не економічний, а силовий характер. І тут майже у повному обсязі наявні різні форми реалізації власних інтересів — від використання адміністративного, правового (маніпулювання законодавством), податкового ресурсів і до використання правоохоронних органів та кримінальних структур як фактору прямого тиску.

У наслідок названих обставин, компроміс соціальних груп досягається не через узгодження часткових суспільних інтересів, а в результаті жорсткої боротьби за місця у вищих ешелонах влади, за домінування в процесі прийняття державних рішень як в економічній, політичній так і в правовій сферах. Іншими словами, ми маємо не суспільний договір між соціальними групами, а *нескінченний потік з'ясування відношень, закулісні інтриги та міжгрупові зіткнення за зони*

впливу. При цьому суб'єктами таких відношень виступають певні адміністративно-фінансові кланові угруповання з фактично асоціальними власними клановими інтересами, нездатними бути носіями інтересу соціального.

За таких умов класичні групи інтересів (такі як партії, громадські рухи, політичні інститути) практично не мають належного впливу на прийняття політичних і правових рішень. Такий стан речей спостерігається як з боку реальної, діючої ситуації у суспільстві, так і в наукових аналізах деяких політичних дослідників. Так, М. Томенко відмічає: “Особливість і парадоксальність характеру української влади у теперішній ситуації, в її непублічності і неможливості конкретної інституціональної ідентифікації” [5,4]. Те, що конституційно закріплена система політичних відношень в нашій країні перш за все декларативна, підкреслюють і зарубіжні дослідники: “існує дивний елемент, що засмучує і вводить в оману західних спостерігачів: конституція, парламент, вибори, референдуми, місцеве самоврядування, національне законодавство і т. ін., ті, хто з цим зіштовхується, знають, яку інструментальну роль воно виконує” [6,181].

Кланові угруповання в Україні формуються в основному за *регіональною ознакою*. Тому політичні партії та підпорядковані їм інститути також дуже часто узгоджуються за цією ж ознакою. Наприклад, ліберальна партія після відходу від неї регіональних організацій набула майже рафінованого “донецького” характеру. НДП ідентифікується з “київськими” і “харківськими” кланами [7,5].

Аналіз політичної ситуації в Україні засвідчує те, що політичні клани потіснили не тільки політичні партії, але й державу як основний інститут регулювання політичних і правових відносин. Отже, спостерігається суттєва відмінність у розвитку й формуванні законодавства в Україні та у розвитку законодавства в інших демократичних країнах. Розглянемо причини такого стану речей.

Яке суспільство, така і держава. Із розвитком суспільства, переходу його від одного ступеня життя до іншої, змінюється і держава. З вдосконаленням суспільства держава поступово набуває все більш демократичних принципів владарювання, а з формуванням громадянського суспільства розвивається соціально-правова держава як ідеал здійснення державного регулювання, що повинно втілюватись перед усім:

- в принципі верховенства права (зверхність правового закону);
- в принципі соціальної справедливості (забезпечення державою соціальної безпеки особистості).

Причому розвиток держави як соціальної повинен спиратися на фундамент правової держави, де домінуючим принципом служить верховенство права. В свою чергу, до найважливіших критеріїв верховенства права відносять:

- відкритість, стійкість, прозорість і універсальних правил, на основі яких приймаються закони;
- незалежність судової системи;
- можливість відміни у судовому порядку законів, що не відповідають правовим принципам;
- доступність судів;
- відкриті, чесні та неупереджені слухання;
- відсутність у законодавчих органів повноважень, що унеможливають перекручування закону.

Урахування цих критеріїв, дозволяє дійти висновку, що верховенство права неможливе без вагомої переваги *формальних інститутів* [8, 200] в структурі суспільства. Боротьба за владу, перерозподіл і здійснення її відбувається у процесі політичної діяльності соціальних груп, рухів, представників апарату існуючої влади тощо. Їх політична діяльність, що складається із багатьох конкретних політичних дій, спрямована в основному на зміну або зміцнення існуючих в суспільстві інститутів. Сукупність політичних дій і взаємодій людей становлять зміст тих чи

7. Долженков О. Тіньовий аспект політичного процесу в Україні: феномен адміністративно-економічних кланів // Людина і політика. — 2000. — №2. — С. 7-11.
8. Словарь иностранных слов. — М., 1989. — 624 с.
9. Соціологія / Під ред. Андрущенко В. П., Горлача М. І. — Київ — Харків, 1998. — 396 с.

Е. В. Бевз

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

КЛАНОВЫЕ ИНТЕРЕСЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

РЕЗЮМЕ

Политический процесс в Украине в современных условиях имеет узкокорпоративный характер, что препятствует нормальному развитию, как национального законодательства, так и украинского общества в целом. В связи с этим первостепенной задачей является создание механизмов наиболее эффективного представительства в политическом процессе общества классических групп интересов, а также развитие формальных институтов способствующих формированию открытых и достаточно прозрачных правовых и политических отношений.

Ключевые слова: кланы, клановые интересы, клиентизм, патрон-клиентские связи, административно-экономические группы, общественные институты.